

össze öt kötetet jelentethetett meg, Berde Mária két, Tabéry Géza és Károly Sándor egy-egy regényét, Szombati-Szabó István egy (posztumusz) verskötetét, s a budapesti Nyugat kiadóval kötött egyezsége is csak rövid ideig tartott. Az EMÍR jelzésével megjelent könyvek lényegében a szerzők saját kiadásában — Nagyváradon, Aradon, sőt Szegeden, Budapesten — láttak napvilágot. „Nem jóakaratumkon múltott — írja Tabéry Géza negyedszázad múlva —, hanem anyagi feltételeink hiányosságain s egyéb rajtunk kívül eső okokon, hogy az Erdélyi Magyar Írói Rend négy, jelenkori kérdéseket tárgyaló regénynél, egy posztumusz verskötetnél, a tíz erdélyi városban valami húsz kultúrelőadásnál mennyiségileg többet nem adhatott híveinek.“

A Helikon íróközösség

Az Erdélyi Szépmíves Céh megalakulása után két évvel, 1926-ban létrejött a Helikon íróközösség. Ez nem volt soha szabályos, a hatóságok által bejegyzett társaság, úgynevezett jogi személy, jóváhagyott alapszabállyal, tagjait s vezetőségét nem választotta. A valóságban csak akkor élt, amikor a Kemény János által meghívott írók nyaranta pár napon át marosvécsi kastélyában vendégeskedtek s ott az erdélyi magyar irodalom és művelődési élet problémáit, gondjait megbeszélték.

A marosvécsi Helikon-összejövetelek tanácskozásairól, határozatairól jegyzőkönyv készült minden esztendőben, ezeket gépelt másolatban a résztvevőknek megküldötték. 1926-tól 1939-ig minden nyáron tanácskozott a Helikon, a háború kitörése után már csupán egy alkalommal, 1942-ben gyűltek össze Marosvécsen. 1940-ben, 41-ben, 43-ban és 44-ben csupán Kolozsváron találkoztak, ugyancsak Kemény Jánosnál, akkori Múzeum utca 6. szám alatti otthonában, s a háborús viszonyok miatt megcsappant lélekszámmal, főleg a kolozsváriak vagy az éppen Kolozsváron tartózkodók. Ezeknek a megbeszéléseknek már nem maradt fenn gépirásos jegyzőkönyve, csupán az Erdélyi Helikonban megjelent tájékoztatókra támaszkodhatunk. Nem készült jegyzőkönyv (vagy nem maradt fenn) az 1933-as, igen viharos vécsi Helikon-ta-

lálkozóról sem, ez ugyanis az EMÍR körüli viták kirobbanásának ideje — itt megint csak a sajtóban megjelent közleményekkel próbáljuk eltüntetni a fehér foltot.

A kutatás során sikerült az elkészült jegyzőkönyvek mindegyikét fellelni. Publikálásuk, a sajtóban megjelent tájékoztatókkal együtt, megközelítő képet ad az írói társaság működéséről.

1926-ban tartják meg Marosvécsen az első Helikon-találkozót. E találkozó társadalmi hátterét jellemzi az, hogy a történelmi-politikai realitás kényszere alatt — korábbi elutasító állásfoglalások után — az erdélyi magyarság akkori politikai vezető rétegei is kénytelenek voltak a politikai pártállástól független, sőt a politikától magát kimondottan elhatároló írói csoportosulás tudomásulvételére. Persze hozzájárult ehhez az elismeréshez az 1926-ban hazatérő Bánffy Miklós jelenléte és nem utolsósorban a „házigazda“ Kemény János szerepe, irodalompartolása, áldozatkészsége. De az is kétségtelen, hogy a Helikont csak Bánffy vagy Kemény János akarata, irodalompolitikája kifejezőjének tekinteni teljesen alaptalan beállítás volt.

Az első helikoni összejövetel időpontjában a romániai magyar politikai életben már bekövetkezett bizonyos konszolidálódás, s a Magyar Párt is megalakult. Az írókat pedig a szétszórt akciók kudarca után nyilván vonzotta az egységes, de ugyanakkor kötöttségeket nem jelentő tábor eszméje, az összefogó jelszó, az „erdélyi gondolat“ vagy másként transzilvanizmus. Ez egyelőre elégségesnek tűnt egy viszonylagos egységhez. Így vált lehetővé, hogy az első találkozáson egymás mellé kerüljön az egykori Végvári-verseket író (és megtagadó) Reményik Sándor és az 1918—19-es emigráns Kádár Imre, a polgári radikális Szentimrei Jenő és a püspök Makkai Sándor, az avantgardista Nagy Dániel és a Jókai-féle romantikát újraélesztő Gyallay Domokos vagy Tamási Áron és Nyíró József, Hunyady Sándor, Kacsó Sándor, Kós Károly és Bánffy Miklós. Persze ez az írói parlament inkább volt egy liberális eszmény megvalósulása, mint valamiféle „népfronti“ összefogás, noha a 30-as évek végén ez sem állott távol a Helikontól.

Maga a transzilvanizmus nem volt helikoni találmány. Az első világháborút követő mozgalmas és forradalmas időkben az erdélyi társadalmi és politikai átalakulás és útkeresés radikális világnézeti elveket is megfogalmazott. A 18-as forradalmak idején a kis „kalotaszegi köztársaság” egyik szervezője, a műépítész Kós Károly, aki a maga választott pátriájának, Kalotaszegnek spektrumán keresztül meg tudta látni a nagyobb egységnek, Erdélynek „sajátos népi, kulturális, művészeti és történeti” összefüggéseit, az új történelmi helyzetből meríti nevezetes sorait, amikor a Kiáltó Szót fogalmazza (társszerzői Zágoni István és Paál Árpád). A tettet, a cselekvést követelik: „Kiáltó szó vagyok, ezt kiáltom: építenünk kell, szervezkedjünk tehát a munkára!”

1921 januárjában nyomtatja ki Kós Károly riadót fújó röpiratát:

„Ébredj kétesztendő álmodból, szemedet nyisd ki, nézz széjjel, és állj az új életben tusakodni akarók közé! A trianoni szerződést aláírták: Le kell vonni a tanulságot, szembe kell néznünk a kérlelhetetlen valósággal és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.“

„Fölbredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ismerni akarjuk magunkat. [...] Két esztendeje, hogy sokan közülünk imádkozni tanultak és sokan átkozódni is. És sokan álmodni is megtanultak, sírni is, de legtöbbször a vizeket néztük, a mi vizeinket, akik harsogva sietnek hegyeinkből lefelé, ki az Alföldre. Sokan néztük a vizeket, és sokan közülünk el is indultak a vizek mentén le a hegyekből, ki, arra napnyugat felé. Hogy onnan soha vissza ne jöjjenek.“

„De az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége és a sírásnak is. Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kívánczozék közénk vissza valaha, annak itt helye nem lesz soha, és jussa sem lesz annak.“

„Aki fél, aki gyáva, aki nem bízik, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt

csinál, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az!“

„A mi igazságunk: a mi erőnk.“

„Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan.“

„Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: mi magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának, nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagyrománia megbízható polgárságot fog nyerni.“

„Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk hát a munkára!“

Mindebben benne van már a transzilvanizmus egyik alaptétele: a történelmi realitásokból következő építő cselekvés igénye. De ez a röpirat fogalmazza meg a transzilvanizmus másik alaptételét is: „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transilvania vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ, külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérettel.“ Ezt a sajátos világnézeti és irodalmi elvet a kortársak már a húszas évek elején „transzilvanizmus“-nak nevezték, s bár akkor és később is igen különböző értelmezésben volt használatos, az irodalomtörténetírásban is meghonosult. Kós szóhasználata szerint mozgósító példa volt, az eszményített erdélyi tolerancia-elve hivatkozva, a különböző világnézeti, pártállásúak összefogását sürgette a kisebbségi feladatok megoldása érdekében. A transzilvanizmus azt vallotta, hogy az erdélyi történelem, a földrajzi adottságok és a táj az évszázadok folyamán egy sajátos lelkesítést teremtettek, amelynek jellemvonásai az összeforrás a tájjal, a néppel, valamint az együttélésből következő egymásra utaltságnak, kölcsönös megismerésnek és megbecsülésnek a szükségessége és mindennek tudatos vállalása. Ebből pedig az a fölismerés is következett, hogy az erdélyi magyarságnak létérdeke tudatosítani sorsközösségét a román nemzettel és vállalni azt. Persze, mint történelmiséget nélkülöző Erdély-absztrakció, éppen elvont jellege miatt volt alkalmas a ké-

sőbbiek folyamán annyiféle egymással ellentétes tartalom befogadására, s ez a magyarázata annak, hogy a radikálisoktól a polgári konzervatívokig mindenki a maga módján értelmezhetette. A régi világ hívei az elmélet osztályfelettségét, a történelmet ködösítő, idealizáló vonásait hangsúlyozták, érvként hangoztatták a múltba és a természetbe való menekülésre; a haladó népi szárny a humanista transzilván hitet vállalta, az erdélyi múlt közös demokratikus hagyományait ápolta, a kölcsönös megértést, megbecsülést, értékelést, valamint a sajátos vonások és az európaiság szétválaszthatatlanságát hirdette.

A Helikon önmagát szabad írói csoportosulásnak vagy írói parlamentnek nevezte, amelyben tehát a legkülönbözőbb színezetű erdélyi elmék és felfogások egységes harmóniában működtek volna együtt, Kuncz Aladár megfogalmazása szerint „a szellemi csoportosulások között talán egész Európában a legösszefogóbb és legegységesebb kisebbségi alakulat, mely egyszer hivatva lesz arra, hogy a kisebbségi irodalmak tisztán művészi, pacifista eszméit bevigye az európai köztudatba“ (*Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában.* 1929). Az *Erdély az én hazám* című esszéjében pedig kifejti, hogy az eszme és jelszó elsősorban az akkori erdélyi valóságra utal: „Ez a valóság pedig Erdély. A mi létünk Erdélyben. Kisebbségi sorsunk a maga szociális, szemléleti, irodalmi s minden egyéb vonatkozásában. [...] Kisebbségi helyzetünknel fogva az irodalom nem lehet számunkra pusztán dekoráció, de nem lehet hatalmi érdekeknek sem a szócsöve. Rendeltetésünk az, hogy csak a legtisztább irodalmi célokat szolgáljuk s azt a szellemet tükrözzük, mely a műveltségi érintkezésben egymáshoz simult népek védelme alatt a művészi értékek világrendjét akarja megteremteni. Erdélyből kell kiindulnunk, s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, melyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz. Erdély a mi hazánk. Külsőleg bizonyára szűk keretnek látszik ez, de ha kitágul, ebből a keretből a kisebbségi szemlélet egész Európára kiömlő sugarai hatolnak elő. De az erdélyi magyar író ezzel az európaisággal nemcsak az erdélyi témában, hanem a legbelső erdélyi irodalmi életben is, ha akarja, ha nem, szembetalálkozik. Erdélyi problémát talál a szász

írók műveiben, az erdélyi élet visszhangjaira ismer a román irodalomban. Vajon elképzelhető-e, hogy az erdélyi magyar író ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról ne tudjon, azokkal a kapcsolatot fel ne vegye? [...] Mert ha itt, a magunk körében, ahol a tényezőket és feltételeket, a lehetőségeket és akadályokat pontosan ismerjük, nem tudjuk a három műveltségi életnek párhuzamos együttműködését keresztülvinni, akkor mit álmodozunk európai egységről. [...] Azt hiszem, az erdélyi magyar irodalmat ezzel az elzárkózó célzattal nem lehet vádolni. Az a sokszor hangoztatott transzilvanizmus és a sokszor vitatott erdélyi gondolat mindjárt első törekvéseiben is három különböző műveltségnek érintkező pontjait keresi. [...] Ügyszintén nem lehet [elzárkózásnak] tekinteni a Helikon irodalmi csoportosulásnak azt a fő programját sem, hogy nem szabad mást, csak irodalmi és művészeti szempontokat tekintetbe venni, [...] hogy ki milyen vallást követ, ki milyen világnézet szerint látja megoldhatónak a szociális bajokat? Avant tout — la littérature! Mindenekelőtt az irodalom!“ (Erdélyi Helikon 1929. 487—492.)

Kuncz Aladárnak ezeket a tételeit azonban csak akkor értelmezhetjük valóságos értéküknek megfelelően, ha azt is tudjuk, hogy amikor a transzilvanizmust leszűkítő, azt pusztán illusztráló történelmi regények és novellák elburjánzanak, maga Kuncz húzza meg a vészharangot — vagy ahogyan ő írja egyik levelében: adja be az „irodalmi hánytatót“ —, elindítva az Erdélyi Helikonban a *Vallani és vállalni* vitát, mely egyenesen szembeszegezi a gyávaság vádját azokkal, akik a túlzott múltbafordulással a jelen kérdései elől akarnak kitérni. Berde Mária vitaindító cikkének Kuncz írta bevezetőjében olvashatjuk: „... ankvárunktól bizvást elvárhatjuk nemcsak a történelmi regény aktualitásának, hanem a mai erdélyi író hivatásának is tisztázó megvitatását. [...] A történelmi virágnyelv vajon nem csupán menekvés-e a bátor felelősségtől, mely az írókat arra kötelezi, hogy műveiben mindenekelőtt a ma tükörképét adja s élő-eleven problémáikat szólaltassa meg.“

A „helikoni gondolat“ és a „transzilvanizmus“ tehát nem voltak elvont, egyszor s mindenkorra adott kate-

góriák, hanem olyan eleven eszmék, amelyek a történelmi változások hatására maguk is belső változásokon mentek át, s amelyekben belül szintén munkált az önmeghaladás, az ellaposodás elleni harc igénye.

Hogy ez az önmagából megújuló erő, ez a humanizmus eszméjéhez való hűség mennyire fontos tényező, az később is bebizonyosodik: amikor a 30-as évek második felében az új nemzedék belülről is megkérdőjelezi a Helikon-csoportosulás eszméit, a kérdést éles kritikai hangon felvető Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz* című tanulmányának szintén a Helikon folyóirata ad nyilvánosságot.

A fasizmus előretörése és a háború éveiben ugyanez az önmagát változtatva is megtartó erő óvja meg a Helikont a jobboldali áramlatokhoz sodródás veszélyétől. Sőt az Erdélyi Helikon vezércikkben üdvözli a Vásárhelyi Találkozót, s írói közül Tamási Áron az elnöki székben, Kacsó Sándor, Gagy László és Szemlér Ferenc az előadói emelvényen foglal helyet. És hogy működése és megjelenése utolsó négy évében sem az írói közösség, sem annak lapja nem adta fel a népek testvériségének eszméjét, azt a Helikon 1941-es és 1942-es nyilatkozatai tanúsítják.

Kik voltak tulajdonképpen a helikonisták? Azaz pontosabban: kiket hívott meg Kemény János marosvécsi otthonába? Az első találkozóra, a rendelkezésemre álló írásos emlékek alapján, huszonnyolcan kaptak meghívót: Áprily Lajos, Bartalis János, Bánffy Miklós, Bárd Oszkár, Berde Mária, Endre Károly, Franyó Zoltán, P. Gulácsy Irén, Gyallay Domokos, Hunyady Sándor, Kacsó Sándor, Kádár Imre, Kós Károly, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Molter Károly, Nagy Dániel, Nyíró József, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István, Tabéry Géza, Tamási Áron, Tompa László. A huszonnyolcadik a házigazda, Kemény János.

A későbbi találkozók jelenlétének s a kapcsolatok állandóságának vagy alkalmi jellegének szemléltetésére igen alkalmas az a táblázat, amelyből kirajzolódik — a személyi összetételeken keresztül — a helikoni íróközösség összeszejöveleinek egész története: kik alkották (mint állandó jelenlevők és munkatársak) a közösség gerincét, kik

határozták meg bizonyos szakaszokban a tanácskozások hangvételét, kik voltak azok, akik bár ritkán lehettek jelen a találkozókön, a közösséghez tartozóknak számítottak, s kik voltak olyanok, akiknek jelenléte csak alkalmilag hozott új szint egy-egy összefüggés erejéig.

Nyilván nem mindenki kapott meghívót, akinek itt lett volna a helye. Benedek Elek kihagyásával például nemcsak súlyos sértődéseket, de tartós támadási felületeket is teremtettek, s kétségtelen, hogy bizonyos világnézeti és személyi különbségek, ellentétek a helikoni egységen belül később is súrlódásokhoz vezettek, veszélyeztetve az együttműködést, vagy alkalmat szolgáltatva sokszor igen heves támadásokra.

Kötetünk számos dokumentumában esik szó az Erdélyi Magyar Írói Rend megalakulásáról, annak a Helikonhoz való viszonyáról. Bár nem volt célunk egy, a Helikon történetét feltáró dokumentumkötetbe az EMÍR történetét is belefoglalni, néhány fontos levél, nyilatkozat felvételét mégis szükségesnek tartottuk. Az EMÍR megalakulása ugyanis a Helikonon belül is bonyolultabbá tette a helyzetet. Ekkor vonult vissza végleg Berde Mária és Tabéry Géza (Olosz Lajos és Szombati-Szabó István már korábban is szórványosan vesz részt a találkozón). De nagyjából a 30-as évek elejére esik a többrétű személyi változás: Áprily Lajos (1929-től), Bartalis János (1930-tól), Hunyady Sándor (1928-tól), Gulácsy Irén (1928-tól) eltávazása (később, 1936-ban a Makkaié), Kuncz Aladár és Kovács Dezső elhunytá — más részről (a fiatalok, illetve a korábban kimaradtak soraiból) Dsida Jenő és Szántó György (1929-től), Lakatos Imre (1931-től), Balázs Ferenc, Maksay Albert, Ormos Iván és Szemplér Ferenc (1932-től), Karácsony Benő (1934-től), Kiss Jenő (1935-től), Szenczei László, Wass Albert (1936-tól), Gagyai László és Vásárhelyi Z. Emil (1938-tól), végül Asztalos István, Jékely Zoltán, Szabédi László (1942-től) bekapcsolása a helikoni íróközösség összefüggéseibe új meg új változások lehetőségét jelenti.

A helikoni találkozók eseményeinek felelevenítése azonban nemcsak személyi tekintetben gazdagítja és helyesbíti irodalmunk múltjáról eddig kialakult képünket.

A jegyzőkönyvekben számos kevésbé ismert vagy elfelejtett kezdeményezésre vetül újra fény, mint amilyenek például a Helikon fáradozásai a hazai eredeti dráma és annak színpadrajutása érdekében vagy a képzőművészet terén, de szó esik ott az írók külföldi tanulmányútajairól, az írói segélyekről, kórházi segélyezésekről, díjak létesítéséről, a szervezendő szabadlíceumokról, diákversenyekről, az irodalmi társaságok helyzetéről, a népművelés céljait szolgáló kiadványok (Hasznos könyvtár) támogatásáról, az erdélyi magyar tudományos élet fellendítéséről és így tovább. Hány hiányzó intézményt próbált vagy akart pótolni ez az írói közösség? Annyi bizonyos, hogy megismételhetjük a kortárs vallomását: valóság az, hogy az egész korszakon át az irodalom ablakán át kapott friss levegőt az akkori kisebbségi magyarság, világra nyitott ablak volt maga a lap és a kiadó is.

Az Erdélyi Helikon

A Helikon íróinak folyóirata, az Erdélyi Helikon Kolozsváron jelent meg havonta, 80—100 oldal terjedelemben, az első szám 1928 májusában, az utolsó 1944 szeptemberében, 1928—1940 között évi tíz, ezután évi tizenkét számmal. A lapon főszerkesztőként végig Bánffy Miklós neve szerepelt, tényleges szerkesztői pedig Áprily Lajos (1928 májusától 1929 augusztus—szeptemberéig), Kuncz Aladár (az 1931-es évfolyam augusztus—szeptemberi számáig), Lakatos Imre (1932 januári számáig), majd a lap megszűntéig Kós Károly mint főszerkesztő és Kovács László (mint szerkesztő) voltak.

Az Erdélyi Helikon programját Áprily Lajos a következőképpen fogalmazta meg a lap első számában: „Az Erdélyi Helikon áradó program-szólamokkal nem foglalkozik és nem csalogat. Jelzője nem sujtás és nem rikító megkülönböztetés. Nem is a romantikus értékelés jogcímbejelentése. Erdélyisége világfigyelő tető, nem szemhatárszűkítő provincializmus. Maga: szélesen gyűjtő Maros-vize találkozás kereső patakjainknak. Várja a források friss erejét, de a távoli torkolatok is fellüktetnek benne. Az élet szava szeretne lenni, s nem a halálraítélt féllendületé. Ma még tisztáz és vitatkozik az »erdélyi« szóval, mert öntudatát és rendeltetését védelmezi. De ar-